

**PRIKAZ DOKTORSKE DISERTACIJE MARKA R. ALEKSIĆA
ULOGA HARMONIJE U FORMIRANJU MREŽE
INTERPRETATIVNIH ODNOSA U NEMAČKOJ OPERI I
SIMFONIJSKOM LIDU DRUGE POLOVINE DEVETNAESTOG I
POČETKA DVADESETOG VEKA**

Ana Stefanović

Univerzitet umetnosti u Beogradu
Fakultet muzičke umetnosti
ana.stefanovic@fmu.bg.ac.rs

Primljeno / Received 05. 09. 2022.
Prihvaćeno / Accepted 24. 10. 2022.

Dr Marko Aleksić je odbranio doktorsku disertaciju „Uloga harmonije u formiranju mreže interpretativnih odnosa u nemačkoj operi i simfonijskom lidu druge polovine devetnaestog i početka dvadesetog veka“ 1. novembra 2021. godine na Katedri za muzičku teoriju Fakulteta muzičke umetnosti u Beogradu. Doktorska disertacija je odbranjena pred komisijom u sastavu: dr Ana Stefanović, redovni profesor Fakulteta muzičke umetnosti u Beogradu (mentor), dr Dragana Jeremić-Molnar, redovni profesor Fakulteta muzičke umetnosti u Beogradu (predsednik Komisije), dr Ivana Vuksanović, docent Fakulteta muzičke umetnosti u Beogradu, dr Anica Sabo, redovni profesor Fakulteta muzičke umetnosti u Beogradu u penziji i dr Leon Stefanija, redovni profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Ljubljani. Disertacija predstavlja originalnu muzičko-teorijsku naučnu studiju, u kojoj se sistematizuju dosadašnja dostignuća, superiorno zahvataju široka i složena problematika muzičke hermeneutike i muzičke teorije i otvaraju perspektive budućih istraživanja. Disertacija pokazuje punu naučno-metodološku kompetenciju Marka Aleksića, složen istraživački postupak, oslonjen istovremeno na pun uvid u postojeće naučne rezultate i na samosvojan, a teorijski i naučno utemeljen, pristup predmetu. Takođe, nju odlikuju jasno i pregledno prezentovanje rezultata istraživanja, originalan analitički postupak, kao i stilski individualno profilisano, a ujednačeno i jasno koncipiranje teksta.

Doktorska disertacija Marka R. Aleksića obuhvata 486 strana teksta, u koje je uključeno 47 tabela, grafičkih i shematskih prikaza, kao i notnih primera. Najveći deo notnih primera je grupisan u poseban deo, odnosno Prilog doktorske disertacije, koji obuhvata 490 strana i sadrži 163 notna primera, kompjuterski obrađena, sa upisanom detaljnom harmonskom analizom, prevodom libreta, odnosno pevanog teksta, a u pojedinim primerima i označenim lajtmotivima. Na makroplanu,

rad je strukturisan u dva dela, pri čemu prvi predstavlja teorijsko-metodološku postavku, a drugi – analitički deo u kome je ispitana primena predložene metodologije. Ovim delovima prethodi uvod, a slede zaključna razmatranja, kao i indeksi primera, tabela i grafičkih i shematskih prikaza, te spisak literature sa 300 jedinica naučnih studija, radova i drugih relevantnih publikacija (uključujući i osam partitura), na engleskom, nemačkom, francuskom, ruskom, hrvatskom i srpskom jeziku.

U *Uvodu* disertacije autor je izneo polaznu hipotezu da je u nemačkoj operi i simfonijskom lidu u drugoj polovini XIX i na početku XX veka moguće sagledati harmoniju kao izražajno sredstvo koje učestvuje u interpretaciji muzičkih i tekstualnih značenja, kao i specifičnih relacija muzičkih i tekstualnih značenja, koja se formiraju u tim delima. Najavljeno je kritičko ispitivanje referentnih i uticajnih istraživanja o muzičkoj hermeneutici, zatim različitih interpretativnih metoda, koncepata i postupaka koji mogu da budu primenjeni na područje harmonije i istovremeno je formulisana središnja teza rada da harmonija u ovim žanrovima može u potpunosti funkcionisati kao instanca interpretacije. Uspostavlja se značajna metodološka distinkcija između interpretativne analize muzičkog dela, interpretativne analize harmonije i interpretativne analize harmonije kao instance interpretacije. S tim u vezi, najavljeno je posmatranje harmonije kao instance interpretacije muzičkih i, posebno, tekstualnih značenja – naročito s obzirom na značenjsku složenost posmatranog korpusa koji se ovakvoj analizi „nudi“ na razmatranje – pri čemu Marko Aleksić najavljuje svojevrsnu hermeneutiku harmonijske hermeneutike kao jednu od ključnih metodoloških pozicija rada. Na temelju ovih pretpostavki, ali i polazeći od postojećih teorija različitih autora, formirana je osnovna metodologija istraživanja, koja se zasniva na tri nivoa posmatranja interpretativne uloge harmonije. Prvi nivo posmatranja se odnosi na *sagledavanje harmonije kao interpretacije*, drugi obuhvata *načine na koje se harmonija artikuliše kao interpretacija* muzičkih i tekstualnih značenja, a treći podrazumeva ispitivanje *tonalnih i dramsko-tonalnih kategorija*, kao i brojnih i raznovrsnih *strategija interpretativne analize*, pomoću kojih se ispoljava ova uloga harmonije. Neke od ovih postupaka i strategija autor preuzima kao metodološke ‘alatke’ od drugih autora, dok neke druge ističe kao rezultat istraživanja sprovedenog u svom radu. Najavljeno je i da će ispitivanje biti primenjeno na analitičkom korpusu kojeg sačinjavaju muzičke drame i druga muzičko-scenska dela četvorice kompozitora: tetralogija *Prsten Nibelunga* Riharda Wagnera (Richard Wagner), koja uključuje muzičke drame *Rajnsko zlato*, *Valkira*, *Zigfrid* i *Sumrak bogova*, simfonijski lid *Žalobna pesma* Gustava Malera (Gustav Mahler), opere *Saloma* i *Elektra* Riharda Štrausa (Richard Strauss) i kantata *Pesme iz Gure* Arnolda Šenberga (Arnold Schönberg).

Prvi, teorijsko-metodološki deo rada je podeljen na dva poglavlja. U prvom poglavlju *Teorijski pristupi odnosu muzike i teksta, opšti pogled na harmoniju i tonalitet u interpretativnoj analizi i strategije interpretativne analize*, najpre su dati isto-

rijski pregled razvoja odnosa muzike i teksta u vokalno-instrumentalnoj muzici i bazično sagledavanje pozicije tonalno-harmonske komponente muzičkog dela u interpretativnoj analizi, uz isticanje da su se u ovom procesu iskristalisala tri pravca interpretacije: (1) interpretacija same muzike (2) interpretacija teksta od strane muzike i (3) interpretacija specifičnih relacija muzičkih i tekstualnih značenja. U ovom poglavlju Aleksić predlaže sveobuhvatno shvatanje uloge harmonije u interpretaciji poetskog teksta, prema kome tonalna i harmonska sredstva mogu (1) da tumače ono što je u poetskom tekstu svesno ostavljeno kao *skriveno*, (2) da figuriraju kao korelativi onih značenja koja su *potpuno nova* u odnosu na doslovna značenja, (3) da objašnjavaju *složene odnose između operских likova* i (4) da interpretiraju specifična *psihološka stanja* pojedinih likova, o kojima se ne može u potpunosti saznati iz pevanog teksta. Autor se u tom smislu opredeljuje za nekoliko tonalnih i dramsko-tonalnih kategorija koje funkcionišu kao važan model za razumevanje složenog tonalnog i harmonskog sistema delâ analiziranih u disertaciji: *direkcionni, ekspresivni i asocijativni tonalitet*, koje je teorijski uobličio Robert Bejli (Robert Bailey), te *lutajući i plutajući tonalitet*, koje su predložili Šenberg i Dalhaus (Carl Dahlhaus). Na kraju poglavlja su detaljno elaborirane strategije interpretativne analize, odabrane prema kriterijumu njihovog interpretativnog kapaciteta, a na osnovu kojih je formulisan metodološki okvir rada: tacitna svojstva muzike; prikrivene tendencije, uključujući koncepte „nečute muzike“ i njenih „glasova“; „hermeneutički prozori“ Lorensa Krejmera (Lawrence Kramer); atribucioni i spekulativni model hermeneutičke analize Roberta Hatena (Robert S. Hatten); metaforičko zasnivanje muzičkog diskursa koje predlaže Ana Stefanović; ekspresivno dupliranje (Krejmer); „nemogući objekti“ i „nemogući ideali“ Krejmera i Džejmsa Tredvela (James Treadwell); opera supremacije (Krejmer); „libestod“ i transcendencija; alegorija i „tonalna alegorija“ (Benjamin /Walter Benjamin/, Blumfield /Morton W. Bloomfield/, Keli /Theresa M. Kelley/, Vilkens /Matthew Wilkens/, Čejf /Eric Chafe/, Krejmer i drugi); anagnoreza; i, metempsihoz.

U drugom poglavlju prvog dela rada *Harmonija kao konstitutivni element u interpretativnoj analizi* je dat sumarni pregled načina na koji će biti elaborirana centralna teza rada, a to je da harmonija funkcioniše i opstaje kao interpretativna instanca, odnosno da poseduje hermeneutički kapacitet u odnosu na muzička značenja, tekstualna značenja, kao i u specifičnim relacijama muzičkih i tekstualnih značenja u nemačkoj operi i simfonijskom lidu druge polovine XIX i početka XX veka.

Drugi, analitički deo rada je podeljen na tri poglavlja. U prvom poglavlju *Uloga harmonije u interpretaciji muzičkih značenja*, sprovedeno je ispitivanje načina na koje harmonija učestvuje u interpretaciji muzičkih značenja. Funkcionalnost ovih značenja je posebno analizirana s aspekta bitne uloge harmonije u artikulisanju dramskog toka. U tom smislu je razmatranje hermeneutičkog potencijala *ekspresiv-*

nog, direkcionog i asocijativnog tonaliteta dovelo do novog razumevanja čisto muzičkih, tonalnih relacija u delima i posebno, do novog razumevanja drame, što je pokazano na primeru analize odabranih segmenata opere i simfonijskog lida trojice kompozitora. Zatim je osvetljena uloga različitih hermeneutičkih strategija, kao što su „supremacija“, „nemogući objekti“ i „nemogući ideali“, koji, u sadejstvu sa različitim činiocima harmonskog i tonalnog jezika, postaju strategije interpretativne muzičke analize. U tom pogledu, izdvojeni su sledeći važni postupci: harmonija jednog dela opere se može prevrednovati u njenu 'lažnu' harmoniju usled toga što harmonija koja se ne čuje dobija smisao stvarne harmonije tog dela opere; pod određenim uslovima, jedan tonalitet koji se značenjski vezuje za određeni operiski lik se može atribuirati nekom drugom liku, što dalje omogućava sasvim novo razumevanje dramskog konflikta između tih likova. Aleksić dalje ukazuje da kadence i određeni harmonski obrti mogu da stvaraju sopstvene, naporedne i od glavnog muzičkog toka nezavisne harmonske tokove, čime oni postaju posebna muzička značenja koja odražavaju i određena značenja u dramskom toku, ali predlaže i mogućnost da splet različitih odnosa između 'visokih' i 'niskih' tonaliteta interpretira odnos superiornih i inferiornih pojava, događaja ili vrednosti. Konačno, čitav niz postupaka i sredstava interpretira „ljubavnu smrt“, ukazujući na brojne nove uvide u odnos između dva lika ili dve ideje koje povezuje i ljubav i smrt istovremeno, što je pokazano u obimnom završnom potpoglavlju prvog poglavlja drugog dela, pod nazivom *Tonalni „libestod“*.

U drugom poglavlju *Uloga harmonije u interpretaciji tekstualnih značenja* razmatraju se postupci pomoću kojih harmonija učestvuje u interpretiranju tekstualnih značenja. Neke od odabranih interpretativnih strategija, kao što su markiranost, ekspresivna dupliranja ili „hermeneutički prozori“, viđene su kako kao muzičke, tako kao retoričke strategije, a neke druge, poput metafore, alegorije ili specifične dramske konfiguracije anagnoreze, funkcionišu kao čisto retoričke strategije i tom prilikom produkuju nova muzička značenja. Ukazano je na specifičnu korelaciju između muzičkog i tekstualnog značenja: iz konteksta se izdvaja određeno tekstualno značenje i postaje markirano, isto kao što se iz okoline u kojoj dominiraju određene tonalne ili akordske relacije izdvajaju relacije istog tipa, ali na tačno određenim tonskim visinama, koje postaju markirane. Muzička metafora može da postane snažnija od metafore koja postoji u tekstu, zahvaljujući tome što jedan tonalitet dobija različite uloge ili značenja u tonalnom toku, u zavisnosti od toga da li se pojavljuje kao podloga diskursu jednog, drugog ili nekog trećeg lika, kao i u zavisnosti od načina na koji je u tom kontekstu upotrebljen. Takođe, tonalna i harmonska ekspanzija i redukcija su upotrebljene u postupku afirmacije i negacije telesnosti voljene osobe i u tu svrhu je upotrebljena interpretativna strategija ekspresivnog dupliranja u tonalnom i harmonskom razvoju, koja predstavlja pandan ekspresivnom dupliranju u poetskom tekstu. „Hermeneutički prozor“ u sprezi sa harmonskim postupcima kao što su harmonska polarizacija, interpolacija i muta-

cija omogućava formiranje interpretativne strategije koja pomaže dostizanje novog razumevanja specifičnih odnosa unutar teksta: suprotnosti koja postoji unutar jednog istog iskaza i saglasja koje postoji unutar dva različita iskaza. U ovom delu rada su analizirani načini na koje se uz pomoć različitih akordskih i tonalnih relacija formiraju harmonska i tonalna alegorija, sa posebnim akcentom na njihov specifični temporalni aspekt: harmonska i tonalna alegorija ne samo da ukazuju na alegorijsko značenje koje je formirano u poetskom tekstu, nego to ponekad čine i pre tog teksta. Na kraju ovog poglavlja, Aleksić sprovodi široki analitički zahvat na području interpretacije anagnoreze. Brojna akordska i tonalna sredstva i postupci – različiti akordi i tonaliteta koji se u muzičkom toku formiraju na uvek istim tonovima, zatim, specifična funkcionalna konfiguracija, a ponekad i posebni akordski obrti ili određene kadence, čija značenja se menjaju u zavisnosti od toga za koji dramski lik se vezuju ili u zavisnosti od posebnog načina na koji ih neki od likova ‘upotrebljava’ – postaju modaliteti za interpretaciju različitih tipova anagnoreze u operi: prepoznavanje drugog i uzajamno prepoznavanje, samoprepoznavanje, pogrešno prepoznavanje i pojmovi šokantnosti i „tišine“ prepoznavanja.

U trećem i poslednjem poglavlju drugog dela rada, naslovljenom *Interpretativna uloga harmonije u specifičnim relacijama muzičkih i tekstualnih značenja*, razmatraju se uloge različitih elemenata tonalnog i harmonskog jezika u interpretaciji specifičnih relacija muzičkih i tekstualnih značenja u odabranim kompozicijama analitičkog korpusa rada. Marko Aleksić je istakao značajan aspekt odnosa između značenja koja su formirana u tonalno-harmonskom jeziku i onih formiranih u tekstu: ta značenja mogu biti ili potpuno drugačija jedno od drugog ili suprotstavljena jedno drugom. Sagledano je i ispoljavanje tritonusnih relacija koje sada uključuju polarne tonalne i akordske odnose, kao i akorde koji su i sami građeni od tritonusa. Takođe, naglašeno je da dva tonaliteta mogu formirati specifični tonaliteti narativ, pri čemu njihove dve tonike mogu obrazovati poseban kompleks međusobnih relacija, i oba postupka interpretiraju tekstualna značenja. Dramsko-tonalne kategorije *direkcionog*, *ekspresivnog* i *asocijativnog tonaliteta* više ne interpretiraju samo muzička značenja ili određena nedvosmislena tekstualna značenja, već i ona koja su ostala skrivena u tekstualnom sloju opere. Nadalje, ukazuje se na novu vrstu alegorije, kao i na sposobnost muzike da otkrije skrivena značenja u tekstu, ali i obrnuto. Tonični akordi dva tonaliteta se mogu ukrstiti na specifičan način koji odražava ‘presecanje’ njihovih tonskih sadržaja, ali i interpretira odnos dva lika u operi. U tu svrhu je predložen i novi pojam *aritmetičke sredine* tonaliteta. Na kraju, metempsihoza je interpretirana pomoću harmonije koja podupire njeno ukupno razumevanje u delu. Posebno su istaknuta harmonska sredstva pomoću kojih se postiže interpretacija metempsihotičnog transfera duha neke osobe ili određene ideje: prekomerni terckvartakord, dominantni sekstseptakord i napolitanski sekstakord.

U doktorskoj disertaciji Marka R. Aleksića su metodološki uspešno objedinjene različite hermeneutičke teorije, hermeneutičke i retoričke analitičke strate-

gije, teorije odnosa muzike i verbalnog teksta, savremeni muzičko-teorijski pristupi i pristupi harmonskoj analizi, a u punoj konvergenciji teorijsko-metodološkog i analitičkog aspekta, izneto je i naučno obrazloženo više originalnih teorijskih hipoteza i metodoloških postavki. U prvom redu ističemo da u muzičko-teorijskoj naučnoj misli na srpskom jeziku, ali i u inostranim okvirima, ova studija predstavlja prvu, naučno dosledno izvedenu postavku hermeneutičke uloge harmonije u vokalno-instrumentalnom, odnosno muzičko-scenskom delu. U tom smislu, ona donosi novu i dragocenu teorijsko-metodološku sistematizaciju harmonskih interpretativnih nivoa i strategija. U tu svrhu, Aleksić je u ovoj studiji uspostavio složeni teorijsko-analitički sistem u vidu „obrnute piramide“ na čijem se najopštijem nivou najpre uspostavlja distinkcija između interpretativne analize dela, interpretativne analize harmonije i interpretativne analize harmonije kao instance interpretacije. Sa akcentovanjem ove poslednje, i najsloženije, analize, interpretativna uloga harmonije se najpre posmatra u triparticiji: u odnosu na postojeća muzička značenja, u odnosu na tekstualna značenja i u odnosu na njihove relacije. Kako bi ispitao hermeneutičku ulogu harmonije, Aleksić je zatim postavio i obrazložio originalnu hipotezu o interpretativnoj ulozi tonalnih kategorija poput *ekspresivnog*, *direkcionog* i *asocijativnog tonaliteta* i njihovih relacija, pružajući prvu sistematsku elaboraciju hermeneutičkog kapaciteta tonaliteta i modaliteta njegovog ispoljavanja u odnosu na ukupno značenjsko, ali i dramsko polje muzičkog dela. Na još nižem nivou posmatranja, ispitivanje uloge harmonije u funkcionisanju, u savremenoj literaturi ustanovljenih, a za dati korpus određujućih, muzičkih interpretativnih strategija, kao što su markiranost, ekspresivna dupliranja ili hermeneutički prozori, kao i muzičko-retoričkih strategija, poput metafore, alegorije ili dramske funkcije anagoreze, predstavlja značajan doprinos ove studije analitičkoj razradi vidova ispoljavanja harmonije u ovim strategijama i ukazivanju na nezaobilaznu ulogu harmonije u njihovoj realizaciji. Aleksić na najnižem nivou posmatranja pokazuje kako se dobro poznata harmonska sredstva i postupci, akordi, harmonske funkcije, specifični obrti, kadence, najzad, njihovi odnosi, kontekstualno posmatrani, kako u odnosu na značenjsku „horizontalu“, tako u odnosu na mnoštvo slojeva u muzičko-tekstualno-narativno-dramskoj „vertikali“ muzičko-dramskog dela, pojavljuju kao snažna interpretativna sredstva.

U skladu sa originalnim teorijskim postavkama, Marko Aleksić je u drugom delu rada izneo i originalnu metodologiju analize interpretativne uloge harmonije, koju, na datom korpusu, preduzima u tri koraka: u odnosu na već formirana muzička značenja, u odnosu na verbalni tekst i u odnosu na relacije muzičkih i tekstualnih značenja. Autor u veoma elaboriranim, minucioznim analizama, u vlastitoj hermeneutici harmonske hermeneutike, a sprovodeći analizu na pomenutim nivoima, dolazi do značajnih uvida u harmonske uplive na formiranje složenih značenjskih relacija: u interpretaciji muzičko-dramskih likova i njihovih odnosa, u formiranju dramske konfiguracije i njenih elemenata, u otkrivanju „nečutih“ i prikriva-

nju i transformaciji „čutih“ glasova. U mnogim svojim analizama, Marko Aleksić je došao do tumačenja određenih muzičkih i dramskih segmenata odabranih dela, koja se u ovoj studiji prvi put iznose.

Aleksić je svoju postavku i razradu potkrepio brojnim, precizno izvedenim, tabelama, grafikonima, kao i posebnim, sadržajnim prilogom notnih primera, tehnički i grafički odlično izvedenim, koji uključuju harmonske analize. Teorijsko-analitička postavka izneta u ovoj studiji može naći primenu u svim budućim istraživanjima hermeneutičke funkcije harmonije i interpretativnoj analizi uopšte nemačke muzike poznog romantizma i šire, kao čvrst i sistematski postavljen, a opet, dovoljno fleksibilan okvir za individualne interpretacije harmonskih interpretativnih strategija. Aleksićeva tumačenja i analize odabranih dela nemačkog poznog romantizma, potkrepljeni primerima, takođe mogu naći široku pedagošku primenu. Hipoteza izneta u *Zaključnim razmatranjima* da posmatrane harmonske interpretativne strategije „mogu predstavljati obrasce za aktiviranje složenih procesa tumačenja muzičkih dela uopšte, a posebno muzičko-scenskih dela, kao i za formiranje novog naučnog diskursa na području mogućih i neotkrivenih oblasti njihove interpretativne rekonstrukcije“, naznačuje široke mogućnosti primene iznete teorijske postavke i analitičke metodologije i otvara nove perspektive – kako autoru, tako drugim istraživačima – u oblasti muzičke teorije i muzičke hermeneutike.